

Олег Калакура

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ДІАЛОГ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МІЖНАЦІОНАЛЬНОЇ ЗЛАГОДИ

Oleg Kalakura. Ethno cultural dialog about the tolerant international relations set up. The meaning of the ethno cultural dialog about the tolerant international relations set up, installation of the mutual understanding between nations in Ukrainian society is analyzed in the article. The current ethno cultural, ethno regional and ethno political contradictions have been summarized. The author has proved the necessity of urgent confirmation of Ukrainian ethno national policy Concept.

У статті аналізується значення етнокультурного діалогу у становленні толерантних міжнаціональних відносин, у формуванні міжнаціональної злагоди українського суспільства. Узагальнено існуючі протиріччя етнокультурного, етнорегіонального та етнополітичного забарвлення, обґрунтовано доцільність термінового ухвалення Концепції етнонаціональної політики України.

Серед пріоритетних чинників функціонування і зміцнення Української держави важливе місце належить міжнаціональній злагоді, під якою розуміють такий стан розвитку суспільства, коли титульна нація, тобто етнічні українці, і національні меншини досягають на ґрунті їх рівних прав і можливостей повного взаєморозуміння в реалізації загальнодержавних справ, взаємоповаги і активної співпраці заради якомога повнішого задоволення національно-культурних, політичних, соціально-економічних та інших потреб. Колосальна роль у формуванні міжнаціональної злагоди,

в утвердженні політичної ідентичності українського суспільства на основі спільного громадянства належить соціогуманітарним наукам, насамперед етнополітології.

Дослідження ролі і місця етнокультурного діалогу у вихованні толерантності міжнаціональних відносин — це актуальна і важлива науково-теоретична і прикладна проблема, яка ще не набула належного висвітлення в літературі. Наявні праці з питань національної політики і тенденцій сучасних етнополітичних процесів¹ закладають надійну базу для поглибленого осмислення шляхів підвищення ролі етнокультурного діалогу у формуванні і зміцненні міжнаціональної злагоди в українському суспільстві. Мета пропонованої статті полягає в тому, щоб привернути увагу громадськості, насамперед освітянської та науково-педагогічної, широкого кола етнологів, істориків, політологів, представників інших наук до назрілих питань виховання культури міжнаціональних відносин, прищеплення любові до своєї нації і поважного ставлення до традицій, звичаїв та потреб представників інших націй, способів уникнення конфліктогенних ситуацій на міжетнічному ґрунті, удосконалення правових засад функціонування соціуму з поліетнічним складом населення.

Нагадаємо, що являє собою сучасний етнонаціональний склад українського соціуму. За переписом населення 5 грудня 2001 р. в Україні проживали представники близько 130 національностей та народностей. Однак це не означає, що в Україні існує така кількість етнічних груп, тим паче народів, оскільки більшість етносів репрезентована у нас поодинокими представниками або родинами, які мають власні національні держави. Кількість українців становила 37,5 млн осіб (77,8% всього населення), традиційних етнічних меншин: росіян — 8,3 млн осіб (17,3%), білорусів — 276 тис. (0,6%), молдаван — 259 тис. (0,5%), кримських татар — 248 тис. (0,5%), болгар — 205 тис. (0,4%), угорців — 157 тис. (0,3%), румунів — 151 тис. (0,3%), поляків — 144 тис. (0,3%), євреїв — 104 тис. (0,2%), вірмен — 100 тис. (0,2%), греків — 91 тис. (0,2%), німців — 33,3 тис. (0,1%). Інші народи представлені в Україні меншими групами (окрім ромів — 47 тис., азербайджанців — 45 тис. та грузинів — 34 тис.), окремими сім'ями чи поодинокими респондентами.

Незважаючи на помітні зміни в етнонаціональній структурі населення України, порівняно з останнім переписом населення СРСР (зростання кількості українців, кримських татар, румунів,

азербайджанців, вірмен, грузинів, зменшення кількості росіян, євреїв, білорусів, поляків, чехів), загальне співвідношення етнічних груп, їх конфігурація виявили тенденцію до стійкості.

Якщо розглядати сукупність громадян України як українську політичну націю, то її ядром виступають етнічні українці, а найширшу її етнічну базу становить найбільша група європейських народів — слов'яни, об'єднаних подібними тенденціями — походженням і мовною близькістю в системі індоєвропейських мов. Серед цієї більшості населення України домінують східні слов'яни (етнічні українці, росіяни та білоруси), представлені також західні слов'яни (поляки, чехи, словаки) і південні слов'яни (болгари, серби, хорвати). Загалом слов'яни становлять понад 96% населення держави. За віросповіданням в Україні мешкають слов'яни-християни: православні, католики та греко-католики.

Відновлення державної незалежності України дало потужний поштовх національній та етнічній мобілізації як українців, так і неукраїнців, засвідчивши, що представники всіх етнічних груп України прагнуть до відродження власної етнічної специфіки: рідної мови, культури, духовності, традицій та звичаїв. Збереження населенням етнічних та етнографічних рис у багатьох випадках залежить передусім від характеру їх розселення (компактного чи дисперсного) та місця проживання (регіон, міська чи сільська місцевість). Рідною мовою, мову своєї етнічної групи, вважають 85% жителів країни, серед селян — 96%. Натомість більшість етнічного населення міст як рідну визнає мову інших етносів, зокрема українську або російську. Процеси акультурації призвели до помітної русифікації та українізації етнічних меншин. За питомої ваги представників інших національностей (без українців та росіян) 4,9% від всього населення України, частка інших етнічних мов, зазначених як рідна, становила лише 2,9%. Етнокультурна близькість українців з рештою населення країни сприяє становленню української мови як державної. На кінець 2001 р. 87,8% всього населення України вільно володіли українською мовою, і цей процес має стабільну тенденцію до зростання. Утвердження державної мови не є перешкодою для розвитку російської та інших мов в Україні.

Аналіз етнонаціонального складу населення України засвідчує його подібність до етноструктури Іспанії, Румунії, Словаччини, Сербії та інших держав, де ніхто не ставить під сумнів національний характер цих держав. Що ж стосується Російської Федерації, то там популяризується ідея так званої полівалентності російської

етнічної нації, генератори якої стверджують, що вона генетично поєднує як слов'янські, так і тюркські та угро-фінські компоненти, а звідси, мовляв, російська нація спроможна інтегрувати представників інших національних спільнот, їх мовних груп.

Ключовим компонентом міжнаціонального діалогу є уникнення конфліктогенних зон суспільства, успадкованих від тоталітарного минулого, або тих, що конструюються противниками української незалежності, штучно загострюються окремими політиками, особливо в ході передвиборчих кампаній. Це спостерігалось у процесі виборів Президента України в 2004 році, виборів до Верховної Ради України в 2006 та 2007 роках, виборів до місцевих рад. Не є винятком виборна ситуація 2009–2010 рр. Наявні суперечності умовно можна звести до декількох груп, які за певних обставин можуть перерости у протистояння чи навіть конфлікт. Перша суперечність простежується між прагненням української культури зайняти таке місце у житті суспільства, яке зумовлене історично і гарантоване їй Конституцією України, та культурами національних меншин, зокрема російської, представники якої часто-густо не вважають себе меншістю. Політичні сили, які репрезентують російський рух (ЗУБР, Руський блок, Прогресивна соціалістична партія, Комуністична партія, окремі представники Партії регіонів та ін.) надали процесу етнічної мобілізації росіян в Україні політичного та антиукраїнського забарвлення, експлуатуючи гасла щодо другої державної мови, спільної і єдиної історичної пам'яті, загрози примусової українізації, більш тісної співпраці України у рамках СНД. Хоча питання мови на етапі формування конфлікту було політично нейтральним, у процесі передвиборчих кампаній воно штучно підігрівалося як засіб боротьби за електорат і слугувало чинником збурення частини місцевого населення. Його політизація призвела до поглиблення суперечностей, загострення ситуації на міжрегіональному рівні, стала однією з причин наростання відцентрових і сепаратистських рухів.

Суперечлива спадщина українського етносу, розділеного в різні історичні відтинки між різними країнами, зокрема Російською та Австро-Угорською імперіями, знаходить вияв у різних цивілізаційних вимірах, етнокультурних традиціях, звичаях, рівнях толерантності та культури спілкування з іншими етнічними групами. Збирання українців у межах однієї країни, яке в основному завершилося за часів радянської імперії, залишило сліди цивілізаційних відмінностей регіонів, зберегло певну недовіру частини

західних українців до східних і навпаки. Як відомо, за умов відсутності національної державності імперські та тоталітарні режими прагнули розколоти українців як етнонаціональну цілісність за територіальними, конфесійними, мовними, етнографічними ознаками, нерідко вдавалися до переслідування одних українців руками інших або розпалювання громадянських воєн, підігрівали українофобію, використовували для цього представників інших етносів. Прикладами штучного поділу українців на східняків і західняків, їх протиставлення за рівнем «радянськості», накидання тавра «націоналістів», «мазепинців», «петлюрівців», «бандерівців» сповнена й історія України радянських часів. Негативний досвід минулого, спроби його консервування спонукають до переосмислення історії, відмови від її негативних нашарувань, до вироблення нової за підходами та якістю політики щодо українства, творення української культури європейського зразка, гармонізації міжетнічних культур.

Наступна суперечність охоплює спроби виокремлення культурно-етнографічних та діалектних груп українства в окремі громади з претензією надати місцевій етнографічній самобутності статусу етнічної окремішності. Це стосується, насамперед, русинів Закарпаття, лемків, переселених з Підляшшя, створення нових позаетнічних об'єднань — новоросів Півдня України чи кримського народу і т.п. Зокрема, рух за визнання права русинів на національно-територіальну автономію має в своїй складовій історико-культурний і політичний чинники, спираючись на які його провідники паразитують на природних прагненнях частини закарпатців зберегти місцеві культурно-обрядові традиції та звичаї. Поєднання етнокультурного конфлікту з етнополітичним, штучне насадження русинської ідентичності населенню та підштовхування до визнання себе русинами всупереч українству потребує пильної уваги з боку органів центральної та місцевої влади, активізації українознавчої складової наукового пошуку.

Ситуація на Закарпатті ускладнюється ще й тим, що тут відкривається кордон чотирьох європейських країн, численні діаспори яких мешкають у краї, насамперед угорська та румунська. Забезпеченість їхніх культурно-освітніх потреб, врахування поліетнічної складової в соціально-економічній політиці гарантуватиме уникнення етнокультурного, а відтак і політичного конфлікту в регіоні.

Не менш складний зріз суперечностей стосується регіональної, але й водночас важливої загальнодержавної проблеми відновлення

прав і відродження культури кримськотатарського народу. Кримські татари — чи не єдиний народ в Україні, права якого були повністю зневажені і який зіткнувся з усією сукупністю суперечностей, що виникли внаслідок повернення на батьківщину: територіальних, соціальних, психологічних, духовних, мовно-культурних, звичаєвих. Водночас відзначимо, що кримськотатарському народу властива етнічна солідарність, його поступ спрямовує етнічна еліта, добиваючись відновлення сукупних прав, включаючи й право на розвиток національної культури, збереження духовних святинь, відбудову культурних пам'яток, а це далеко не завжди адекватно сприймається іншими етнічними громадами регіону, в першу чергу росіянами. Для етнокультурної ситуації в автономії властиво те, що значна частина етнічних груп регіону не володіє рідною мовою, надаючи перевагу в спілкуванні російській мові. Це характерно для багатьох українців, німців, євреїв, вірмен, караїмів, кримчаків, а також для окремих кримських татар. Всупереч тому, що Конституція АРК на законодавчому рівні гарантувала збереження розмаїття культур, які історично склалися на півострові, зобов'язала органи влади створити умови для їх рівноправного розвитку та взаємозбагачення, російська мова і наділ домінує в усьому спектрі соціальних функцій, у той же час українська та кримськотатарська мови вживаються вдома, в сім'ях, у закладах освіти та на офіційних заходах. Зростання чисельності шкіл з українською та кримськотатарською мовами викладання, засобів масової інформації, національно-культурних товариств — усе це лише перші оптимістичні паростки етнокультурного життя півострова. Гарантії вільного розвитку національних мов покликане закріпити нове мовне законодавство, про яке народні обранці згадують лише напередодні виборів і забувають під час каденції. Реформування сфери освіти і культури з урахуванням змін в етнічному складі населення півострова, повернення депортованих народів, етнокультурного пробудження українців натикається на нерозуміння, а інколи й на прямий спротив місцевих органів влади. Для модерації міжетнічної напруженості на півострові нерідко використовується проблема тимчасового перебування тут російського Чорноморського флоту.

Нарешті, четвертий рівень суперечностей теж має здебільшого регіональний характер і пов'язаний з культурними запитами меншин, які мешкають більш-менш компактно в Україні: угорців і румунів Закарпаття та Буковини, поляків Волині, Поділля та Галичини, болгар та гагаузів Одещини, греків Приазов'я тощо. За

мирного розвинення етнокультурних процесів у цих регіонах не слід забувати, що суперечностей, які не знімаються, не залагоджуються, можуть переростати у конфлікт. Українська влада всіляко сприяла становленню національно-культурних товариств національних меншин, духовному пробудженню етнічних груп, відродженню національних традицій, збереженню етнічної ідентичності, активізації зв'язків з історичними батьківщинами, створила відповідну правову базу захисту національних меншин. Тепер їх життєдіяльність значною мірою залежить від наполегливості та ініціативності самих громад, від діяльності їх культурно-освітніх та мистецьких закладів, розвитку книговидавничої справи, поширення засобів масової інформації рідною мовою тощо. Водночас держава зреалізувала низку практичних заходів для матеріально-технічного та кадрового забезпечення культурного життя національних меншин. З іншого боку, частина випускників національних шкіл стикаються з об'єктивними труднощами як у подальшому навчанні, так і у виробничій сфері. Іншими словами, розвиток національної освіти не повинен вести до самоізоляції, етнічної замкнутості, а має ув'язуватися із загальними інтеграційними процесами. Система освіти має виховувати повагу до державної мови, до національних культур інших етносів України, формувати культуру міжнаціональних стосунків та спілкування в багатомовному середовищі.

Виокремлені чотири різновиди суперечностей мають історичне походження, вони були закладені ще в імперські та радянські часи, соціально-економічною, демографічною та міграційною політикою тоталітарних режимів, що призвело до деформації етнічної мапи країни, певного роздвоєння культурного простору. Емпіричний матеріал дає підстави говорити про співіснування в сучасній Україні двох культурних макрорегіонів: а) з домінуванням українського культурного чинника (Центр та Захід); б) з консервацією російського (радянського) культурного середовища (Схід і Південь). Такий розподіл підтверджується соціологією, численними виборчими кампаніями, їх протіканням та результатами. Радянська культурна політика «узаконювала» нерівність культур, адже СРСР реалізовував модель внутрішнього колоніалізму, українська культура за показової підтримки з боку влади розвивалася лише у ключі ідеологічного монізму, соціалістичного реалізму та сприяння утвердженню нової інтернаціональної культури, яка на практиці ставала культурою російською. Для Сходу та Півдня України,

де вплив російської культури набув домінування внаслідок цілеспрямованого переселення, міграції, міжнаціональних шлюбів, акультурації, характер російської культури є маргінальним по відношенню до культурного центру — російської культури у Російській Федерації. Етнокультурна політика УРСР не сприяла етнокультурному розвитку представників національних меншин в Україні, оскільки не було можливості вивчати рідну мови, отримувати нею інформацію, чим закладалася конфліктна складова в коло соціально-економічних проблем радянської політичної системи. Регіоналізація України відбувалася за пріоритетом геополітичних та економіко-технологічних показників, а етнічному складу населення, культурним традиціям, конфесійній належності відводилася другорядна роль. Сучасні політичні спекуляції на культурній основі консервують стару регіоналізацію країни, поглиблюють її стосовно певної регіональної етнокультурної ментальності, об'єднання на захист української чи російської мови, євроатлантичного чи євразійського політичного вибору, національно-демократичної, консервативної, соціалістичної чи ліберальної ідеології.

Суперечності етнокультурного характеру підсилюються нинішньою економічною та політичною кризою, що, поряд з іншими факторами (етнічною структурою населення, історичними традиціями, конфесійною належністю, техногенними розколами тощо), відбиваються на процесах утвердження громадянської ідентичності, формування українського національно-державницького патріотизму, становлення толерантності та міжнаціональної злагоди в українському суспільстві.

Цілком очевидно, що гармонізації міжнаціональних відносин шкодять ідеологічні стереотипи, догматичний характер деяких штампів, зокрема визначення України як поліетнічної і полікультурної країни, багато в чому заполітизований і штучний поділ українського соціуму на російськомовних і україномовних громадян. На думку багатьох фахівців, поняття «російськомовне населення» використовується деякими політиками для конструювання формальної спільності, а відтак використання її для підігрівання російського націоналізму в Україні. Те, що 14% етнічних українців назвали російську мову рідною, що більше 16% населення держави не вважає рідною мову своєї національності, аж ніяк не заперечує цілісність держави, але засвідчує потужну мовно-інформаційну експансію Росії в інформаційно-культурний і освітній простір України, є результатом тривалої політики акультурації. Небезпека

цього процесу в розмиванні мовно-культурної єдності українців, у консервації психології малоросійства, насажденні культурної вторинності, що може призвести до деформації української ідентичності українців. Ось чому, утверджуючи міжетнічний мир, порозуміння і злагоду, не слід заплющувати очі на деструктивні процеси і негативні тенденції, які можуть вийти з-під контролю держави і призвести до культурно-ментальних розколів, до трансформації України у другу російську державу або й до її розпаду.

Роки незалежності підтвердили, що Україна у жодному разі не є штучним уламком колишніх великих держав, який постійно вимагав би творення різних політико-ідеологічних проєктів для підтримки своєї цілісності, а знаходиться за своїми історико-етнополітичними засадами в одному ряду з іншими західно-, центральнo- і східноєвропейськими національними державами, ядром яких є ареали розселення державотворчої нації. Україна, де майже 80 відсотків населення становлять етнічні українці, має всі необхідні об'єктивні демографічні, етногеографічні та політичні підстави бути національно цілісною українською державою.

Домінуючою передумовою і головним гарантом міжнаціональної злагоди та суспільної єдності України є, передусім, цілісність, ментальність і толерантність самої української етнічної нації, яка підтвердила свій державоформуючий характер і здатність вибудувати рівноправні відносини з усіма етнонаціональними групами, які мешкають на території держави. В українців є досвід спільного, тривалого, переважно безконфліктного проживання на одній території з представниками інших етносів, нам властивий порівняно високий рівень компліментарності. Українська етнологія є системотворним елементом українського суспільства, вона виконує функції демографічної та етнічної основи цього суспільства, пріоритетного генератора державотворення та основного носія державної мови².

За роки незалежності напрацьована порівняно достатня правова база для регулювання етнонаціональних відносин, становлення та розвитку етнокультурного діалогу, хоча й потребує удосконалення. Етнокультурна політика стала одним з пріоритетних напрямів державної діяльності, невіддільною складовою офіційної культурної політики, спрямованої на формування українського національно-державницького патріотизму, відродження й розвиток культур усіх етнокомпонентів українського соціуму — етнічних українців, національних меншин, кримськотатарського народу

тощо. Відповідно до правових основ формування державної етнонаціональної політики України — Декларації про державний суверенітет України, Конституції України, Декларації прав національностей України, Законів України «Про національні меншини в Україні», «Основ Законодавства України про культуру» та ін., з урахуванням Рамкової конвенції про захист національних меншин, Європейської хартії регіональних мов або мов меншин за роки незалежності було розроблено низку Програм підтримки діяльності та розвитку культур національних меншин на загальнодержавному та регіональних рівнях, у тому числі й з участю міжнародних організацій. У межах цих програм здійснюється цілий комплекс різноманітних заходів, спрямованих на задоволення духовних та культурно-освітніх потреб, забезпечення вільного етнокультурного розвитку, створення умов для гармонійного співіснування громадян України, незалежно від їх етнічного походження. На часі законодавче ухвалення Концепції етнонаціональної політики України, яка роками обговорюється в науково-експертному середовищі і має визначити правові та політичні основи національно-державницького розвитку країни. Зasadничою складовою Концепції повинна стати україноцентрична спрямованість, формування спільних символів, які створюють основу для комунікації між етнічним, регіональними та культурними спільнотами.

Незважаючи на фінансово-економічні труднощі, на затяжну кризу, держава покликана активніше підтримувати такі напрями етнокультурного діалогу, як наукові дослідження проблем етнокультурного розвитку українців та національних меншин, підготовка кадрів для соціально-просвітницької роботи та відродження національних традицій і звичаїв, національні засоби масової інформації та видавнича справа. Вивчення історії та культури української політичної нації, усіх її етнічних груп — важливих складових українського суспільства, учасників міжнаціональної злагоди та будівничих української соборної демократичної держави, її популяризація засобами культурно-освітніх установ, наукових та викладацьких центрів започатковує міждисциплінарну дослідницьку школу, що об'єднає істориків, етнологів, етнополітологів, етнопсихологів, соціологів, філологів, культурологів, правників, географів, демографів та представників інших соціогуманітарних галузей знань.

Отже, у національній політиці Української держави, в реалізації світоглядно-виховної функції етнополітології важливе місце

посідають етнокультурний діалог, аналіз і дослідження сучасних етнопонаціональних процесів, засобів формування толерантного ставлення громадян один до одного, незалежно від етнічної, расової чи релігійної належності, сприяння становленню міжнаціональної злагоди в українському суспільстві.

¹ Див.: Етнопонаціональний розвиток України: Терміни, визначення, персоналії / Ю.І.Римаренко (відп.ред.), І.Ф. Курас (відп.ред.). — К., 1993; Нація і держава. Теоретико-методологічний та концептуальний аналіз / ред. кол. Римаренко Ю., Кремень В., Курас І. та ін. — К. — Донецьк, 1998; Курас І.Ф. Етнополітика: історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років. — К., 1999; його ж. Етнополітологія: Перші кроки становлення. — К.: Генеза, 2004; Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? / І.Ф.Курас (ред.). — К., 2002; Політична історія України. ХХ ст.: У 6 т. / І.Ф. Курас (голов.ред.) — К.: Генеза, 2002; Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку: Навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти / Ф.М.Рудич (ред.). — К., 2002; Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. — К., 2004; Нагорна Л.П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. — К.: Світогляд, 2005; її ж. Регіональна ідентичність: український контекст. — К., 2008.

² Євтух В.Б., Трощинський В.П. Етнопонаціональна структура сучасного українського суспільства: деякі аспекти системного бачення її розвитку // Етнопонаціональна структура українського суспільства. Довідник. — К., 2004. — С. 8–10.